Kamarás István OJD

Miből van az erkölcstan?

In: Kamarás István (2013) Miből van az a erkölcstan? In: *Élet és Irodalom,* LVII. 14:12.

Bölcs Istvánnak

Írásom apropója Jakab Attila *Hatalmi hittan* című írása, mely a *168 óra* február 21-i számában jelent meg. Ebben a jeles vallástörténész és politológus azt írja, hogy „az erkölcstan(ítás) kapcsán valóban teljes a káosz: nincsenek sem tankönyvek, sem képzett pedagógusok. De még csak határozott elképzelés sincs a tartalomról.", tovább engem is megemlít, ekképpen: „Kamarás István vallásszociológus nyilvános elszólása kapcsán (Magyar Diplo Baráti Klub 2013. február 11.) vélelmezhető: a külön erkölcstan egy – csak részben sikeres – partizánakció miatt került be a nemzeti alaptantervbe". A helyzet az, hogy nem osztogattak, hanem fosztogattok, ahogyan ezt a régiek mondták mifelénk. Vannak komolyan részigazságai Jakab Attila írásának, például ami a hatalmi hittant vagy az erkölcstan(ítás)sal kapcsolatos káoszt illeti, mégis szeretném teljesebbé és pontosabbá tenni a képet. Már csak azért is, mert ennek az erkölcstan-ügyben egyszerre vagyok koronatanú és ősbölény.

Már 1988-ban részt vettem a Nemzeti Alaptanterv akkor kezdődő munkálataiban az *Ember és társadalom* műveltségi területhez tartó tantárgyakat (történelem, filozófia, gazdaságtan, társadalomismeret, önismeret, erkölcstan és – bármily hihetetlen! – vallástan) kidolgozó munkacsoportban. Már akkor felvetettem egy komplex, multidiszciplináris tantárgy, az embertudományokkal ötvözött etika lehetőségét. Ezzel a megoldással szándékoztam elkerülni mind az erkölcstanra redukáló moralizálás, mind a lélektanra redukáló pszichologizálás, mind a társadalomismeretre leszűkítő szociologizálás csapdáját. Bár munkatársaim kifejezetten rokonszenveztek elképzelésemmel, mégis úgy döntöttünk, hogy majd egyszer ennek is eljön az ideje. El is jött, méghozzá hamarosan. Két évvel később az Országos Közoktatási Intézet *Embertan műhelyé*ben dolgoztuk ki (egy olyan munkaközösségben, melyben zömmel a „végeken" működő pedagógusok vettek részt) az emberismeretbe ágyazott etikát, mely aztán *Emberismeret* néven került be az 1998-ban bevezetett Nemzeti Alaptantervbe. Ebben a komplex tantárgyban az erkölcstan egy olyan konszenzus-etika volt, melyet – mint legnagyobb közös osztót – lényegében szinte mindenki (tanárok, diákok, szülők, egyházak, liberálisok, konzervatívok és még sokan mások) elfogadhatónak tartott.

Ez a tantárgy (mely később *Embertan, Emberismeret, Emberismeret és etika, Ember- és erkölcstan, Ember-, erkölcs- és társadalomismeret* és hasonló neveken szerepelt a hetediktől a tizenkettedik évfolyamokon) eleinte valóságos sikertörténet volt. Ahol csak közepesen is tanították, már ott is nagyon szerették a diákok, hiszen ez a tárgy a „rólad van szó, érted, veled" jegyében működött, fő tevékenység-formái pedig a beszélgetés, a véleménycsere, a szerepjáték és a kutatás voltak. Szigorúan tilos volt a frontális művelet, különösképpen az erkölcsi prédikáció. Az előző FIDESZ-kormányzat idején azonban teljesen váratlanul egyharmadára csökkent a tárgy óraszáma (csupán a hetedik és tizenegyedik évfolyamokon maradt meg, ráadásul hetedikben modul-tantárgyra lefokozva össze lehetett vonni, vagyis „megőrizve megszüntetni"), és ezzel az ember a magyar közoktatás egyik legjelentéktelenebb epizodistájává alacsonyodott. Hiába harcolt érte a szakma (az ember- és erkölcstan tanárok szakmai közössége vagy a tantárgy tanítására képző tanszékek munkatársai) és a tantárgyunkat erkölcsileg támogató embertudományokat művelő tudósok, a következő két kormányzat nem szíveskedett helyreállítani a tantárgy becsületét (óraszámát, presztízsét). Egy szó mint száz, az ember- és erkölcstan (mely igazi hungarikum volt, ugyanis szó szerint nincs párja ennek a modellnek máig széles e világon) nem lehetett próféta saját berkeiben. Pedig közben sorra jelentek meg ember- és erkölcstan tantervek, tanmenetek, tankönyvek, tantárgypedagógiai írások és egyéb oktatási segédletek (magam is írtam tanítványaim társszerzőiként általános és középiskolai, majd egyetemi tankönyvet), megindult az ember- és erkölcstan tanárképzés (elsőnek a Pannon Egyetemen az általam alapított Antropológia és Etika tanszéken).

Az új Nemzeti Alaptanterv és az új kerettanterv sajnos eléggé felemás módon teremtett új helyzetet. Először is a középiskolában egyfelől nem emelkedett az eddigi rendkívül alacsony óraszám, másfelől „kilőtték" mellőle a társadalomismeretet, melynek művelését az Unió nyomatékosan szorgalmazza. Másodszor is nagyon szerencsétlenül és félrevezető módon *Etiká*nak nevezték el ezt a többdimenziós tantárgyat. Az általános iskolában rendkívül örvendetes módon megnőtt az óraszám (elsőtől nyolcadikig heti egy órában), de – minden tiltakozásunk ellenére – igen szerencsétlenül (a pedagógust, a szülőt, a diákot és a médiát félrevezetve erkölcstannak nevezték el. A másik szerencsétlen döntés a tárgy kötelezően választhatósága, vagyis az erkölcstan vagy hittan alternatíva, ami kifejezetten hátrányos helyzetbe hozza a hittant választó diákokat, mert ekképpen a hittanos kimarad nem csak az ember- és társadalomismeretből, hanem még a vallásismeretből is. Ami a Jakab Attila által említett „elszólásomat" illeti, felszólalás volt, előadása után tárgyi tévedéseit javítgatva elmondtam mindazt, amit eddig elmondtam az olvasónak.

De hát miből is van erkölcstanunk? Szerencsére nem hittanból, nem valláserkölcstanból, nem keresztényerkölcstanból, de még nem is erkölcstanból, ugyanis a szakmának és a civil kurázsinak (ebben leginkább Lányi András jeleskedett) komoly harcok árán végül is sikerült megvédeni a tantárgy eddigi tartalmát, méghozzá úgy, hogy jelentősen megnövekedett benne a vallásismeret. (Ezt nevezte Jakab Attila eléggé találóan partizánakciónak. Szemben Jakab Attila vélekedésével már vannak (a gyengébbek mellett) nagyon jó és széles választékot kínáló tankönyveink. Természetesen számunkar most nagyon is izgalmas kérdés, hogy lesznek-e ilyenek, hogy vajon kiknek (mely kiadóknak, szerzőknek) a tankönyveit választják majd ki az oktatásügy fura urai. Igenis vannak kiváló ember- és erkölcstan tanárok, közel ezren, hiszen a mi veszprémi tanárképzési licenszünket hét egyetem és főiskola vette át. Ami a gyorstalpaló tanfolyamokat illeti, eléggé indokolt a *Hatalmi hittan* szerzőjének ingerültsége, ugyanis a „szervek" ez esetben sem térképezték fel tisztességesen a szükségleteket. Nem mondatott ki egyértelműen, hogy meddig működik ez a tanfolyamos szükségmegoldás, mikortól lesz az ember- és erkölcstan tanításának feltétele – mint eddig is – a szaktanári diploma. Amúgy ezek a kellőképpen át nem gondolt tanfolyamok (amint ezt Prókai Eszter *Ez nem hittérítés, de akkor micsoda* című, az *Origo* 2013. február 18-i számában megjelenő írása is tanúsítja) szerencsére meglelően színvonalasak. (Csak egyetlen példa: tizenkét tanfolyamon az elméleti részt egy akadémiai doktor, a gyakorlatit pedig az ember- és erkölcstan első számú tantárgypedagógusa tartotta.)

Ami a hittan és erkölcstan kötelezően választhatóságát (és így óhatatlanul is szembeállításukat) illeti, ez nem csak a hittanosok hátrányba kerülése miatt rendkívül szerencsétlen, hanem azért is, mert ez az eléggé erőltetett elképzelés korántsem találkozik sem az egyházak, sem az egyháziak, sem a hívő szülők és diákok elképzeléseivel. Először is ez a megoldás igazából csak a legnagyobb hazai felekezet, a katolikusok számára kínál komolyabb lehetőséget arra, hogy megfelelő létszámú iskolai hittancsoportokat szervezzenek. (Még akkor sem, ha, mondjuk, öt főben szabják meg ennek alsó határát, pedig még hét főről is hallani.) Egyébként – mint gyakorló vallásszociológus tapasztaltam – még a katolikusok jó része is félti az iskolai hittantól a gyülekezeti identitást. Az elmúlt évben ehhez a témához kapcsolódó kérdésekkel levélben felkerestem 180 prominens keresztényt (fele-felerészben világiakat és egyháziakat, utóbbiak között tizenhárom püspököt is), és közülük 150-en válaszoltak (ami a szakmánkban világcsúcsnak számít). A válaszolók háromnegyed része (közülük kilenc püspök is!) kifejezetten nem tartotta jó megoldásnak a kötelezően választhatóságot, ehelyett a mindenkinek kijáró, vallásismerettel kibővült ember- és erkölcstan és a fakultatív hittan mellett voksolt. (Erről bővebben olvasható *Javítható-e az erkölcstan vagy hittan modell?* című írásom (*http:// tani-tani/info/javithato_e_az_erkolcstan*). Ehhez még annyit, hogy a válaszolók háromötöde a gyülekezetben látná a hittan legmegfelelőbb helyét.

Természetesen mindezzel eszem ágában sincsen azt sugallni, hogy az erkölcstan-témában nagyjából minden rendben lenne. Még várjuk a megnyugtató megoldást a tankönyv-fronton, a hatvan órás tanfolyamok ügyében és a tanárképzésben. Jelenleg a most bevezetendő újmódi ember- és erkölcstan tanárképzés nem sok jóval kecsegtet, mert tartárgy-szerkezete köszönő viszonyban sincsen

a Nemzeti Alaptantervvel és a kerettantervvel, ugyanis nyomasztó módon túlreprezentáltak benne a morálfilozófiai tárgyak.

Végül hadd reflektáljak röviden arra is, amit Jakab Attila többé-kevésbé jogos, ám némileg túlhevült egyházkritikája sodrásában a hittanról írt, hozzáteszem mindjárt, itt már tényekre is támaszkodva és több vonatkozásban helyesen. Mint vallásszociológusnak alapos ismereteim vannak a hazai hitoktatásról, ami egyfelől éppen olyan ódivatú, mint amilyennek a *Hatalmi hittan* láttatja, másfelől azonban már sok tekintetben egészen más. Valláskutatóként keresztül-kasul járva az országot saját szememmel-fülemmel tapasztaltam, hogy valóban vannak elrettentő hittanok, hitoktatók és hittankönyvek, és ugyanakkor vannak egészen kitűnőek is. Hogy csak egyik kedvenc hittankönyvemet említsem a fél tucat közül: az evangélikus szerzőcsapat (Béres Tamás, Kodácsy-Simon Eszter és Réz-Nagy Zoltán) *Közelebb az élethez* című, középiskolásoknak szóló hittankönyvét, mely legalább olyan közel van az élethez, mint a legjobb ember- és erkölcstan könyvek. A *Hatalmi hittan* illusztrációja reverendás papot és imádkozó gyerekeket mutat. Itt-ott még akad ilyen is, de már eléggé ritkán, már csak azért is, mert hitoktatók és hittanárok döntő többsége civil tanárnő. Természetesen, ezt is tapasztaltam, egy világi hitoktató is lehet pápább a pápánál, ám a hitoktatásban is folyik a paradigmaváltás. Nálunk Veszprémben (a Pannon Egyetemen) 40 lelkész és ugyanennyi hitoktató szerzett ember- és erkölcstan tanári diplomát. Közülük elég sokan nem jutottak ember- és erkölcstan órákhoz, mert – mint ahogyan az iskolák harmadában – a számukra elérhető iskolákban elmismásolták ezt a tantárgyat. Ugyanakkor arról számoltak be, hogy ember- és erkölcstan tanári diplomával a zsebükben és fejükben azóta másképpen tanítják a hittant. „Megtanultuk, hogy tilos az erkölcsprédikáció és bármilyen más prédikáció, és ezt a hittanórán is szigorúan betartjuk", írta egyikük. Egy másik példa a paradigmaváltásra: egy fiatal piarista szerzetes (egy ízig-vérig Jelenits-tanítvány), aki szakiskolai hittanra kapott megbízatást, úgy gondolta, hogy egy ilyen helyen csak afféle beszélgetős hittannak lehet esélye, de nagyon meglepődött, amikor kiderült, hogy tanítványai nem tudnak beszélgetni. Azóta beszélgetni tanítja őket.

Bizonyára az is érdekelheti az olvasót, hogy vajon hányan fogják választani a hittant, hányan az erkölcstannak álcázott ember- és erkölcstant. Hazánkban a felnőtt lakosság kétharmada mondja magát valamilyen módon vallásosnak, de ezeknek is csak negyede gyakorolja vallását rendszeresen és egyházi keretekben. Ha ehhez hozzávesszük a hasonló szlovákiai gyakorlatot és az ottani adatokat, akkor a fővárosban 15-20 százaléknyi hittanosra számíthatunk, vidéken pedig – attól függően, hogy mennyire vallásosak, hogy mennyire erős a politikai és egyházi nyomás, kétszeresére is nőhet arányuk. Arra is számíthatunk, hogy lesznek (mert már vannak) olyan egyházi iskolák is, ahol a kötelező hittan mellett majd kötelező ember- és erkölcstan is lesz. Természetesen számítani lehet a Jakab Attila által megjósolt vallási, felekezeti konfliktusokra is és toleranciát nem ismerő kizárólagosságok ütközésére is, valamint, hozzáteszem, akár még a hittan és a pogánynak tekintett erkölcstan közötti rivalizálásra is. Mindemellett egészen más fajta forgatókönyveknek is komoly esélyét látom. Számolok az ember- és erkölcstan, valamint a hitoktatók és hittanárok békés egymás mellett élésen túli érdemi együttműködésére is. Mint ahogyan mindkét tárgyat tanító lelkész és hitoktató tanítványaim nem keverik össze a két tárgyat, ugyanúgy a hit és a tudomány bizonyosságát sem.Hasonlóképpen remélhetjük, hogy az ember- és erkölcstan tanárok is olyan diskurzust folytatnak a nagyon különböző világnézetű tanítványaikkal az emberről (aki értékelő és így erkölcsi lény), melyben ki-ki tovább építheti a maga világát, emberségét, személyiségét, nyitottságát és párbeszédkészségét.